

Kočár do Basileje

Úvaha o vtedajších ideologických posunoch v ZSSR.

Možná před desíti lety, možná před patnácti lety jsem seděl v kuchyni u stolu a přemýšlel jsem o komunismu. Necítil jsem se přitom nijak náležitě. Kdo jiný ještě, říkal jsem si, uvažuje z vlastní píce a bez donucení v kuchyni o komunismu? Mne k tomu přiměla asi nějaká alarmující četba, možná to byla zpráva Římského klubu, jistě něco výhružného a deprimujícího stran budoucnosti. Četba, na jakou jsme si už zvykli, něco o tenčících se zásobách energie, o růstu populace, o hladu ve třetím světě, o znečištění životního prostředí, o hranicích hospodářského růstu, o slabé úrodě obilí a o podobných věcech.

Zkoušel jsem si vypočítat, kolik pomocných planet by naše ubohá Země musela mít, aby jejich zdroje stačily k zavedení komunismu podle teoretické koncepce, kterou najdeme v učebnicích marxáku pro vysoké školy. A to třeba i jen v jedné zemi s dvěstě padesáti miliony obyvatel, u čehož by ovšem nemohlo zůstat, protože by to dělalo zlou krev. My bychom chtěli komunismus také a Rumuni a Poláci by se rádi též připojili, při zásobovacích potížích, které mají. Jde přece pořád o komunismus, v němž bude každý pracovat podle svých schopností a brát si bude podle svých potřeb, pomeranče po kilech, košile po tuctech a nepočítaně cest do zahraničí. Pomocných planet jsem se nemohl dopočítat.

Cílová představa komunismu má skutečně tuto naivní povahu a po celá staletí s ní nikdo nic nedělal. Do ráje neomezené spotřeby mě zve ještě i dnes nápis na budově, kolem které denně chodím pro mléko. Před více než dvaceti lety řekl sovětský vůdce, o kterém se dnes už nemluví, že ještě i nyní žijící generace okusí plodů komunistického řádu. Vrtá mi hlavou, jestli to myslel vážně nebo jen tak. Ve svých pamětech se o této kardinální otázce nezmiňuje. Kdo vlastně kdy věřil ve spotřební přesycenost teoretického komunismu? Vážně asi nikdo, ale bylo to pořád vpředu a poslušně se vzdalovalo směřovat, něco, co bylo pořád vpředu a poslušně se vzdalovalo jako čára obzoru na moři. V politice svého druhu je na jistou dobu výhodné směřovat k něčemu, co není a nebude, takový cíl vydrží dlouho a nemusí se z jeho uskutečňování skládat účty. V této podobě je komunismus zakotven v programech téměř všech komunistických stran.

Někteří komunističtí vůdcové, kteří vzali komunismus vážně a pokusili se k němu co nejrychleji přiblížit, učinili svým zemím těžká příkoří. Bez pomocných planet je představitelný totiž jen jediný komunismus, komunismus neproduktivního hrdlačení, vynuceného, krutého a hlídaného zespolečenštění na nejnižší úrovni spotřeby. Všechny praktické pokusy o takový komunismus skončily katastrofálně, třebaže se mohly jevit, hlavně zdálky, jako vykoupení ze sobectví, individualismu a osamělosti a zanechat v některých lidských duších i nostalgii. Nelze se divit Číňanům, že po zkušenostech s velkými skoky a kulturní revolucí obrátili téměř o stoosmdesát stupňů.

Zdá se, že největší vzdálenost od teoretického komunismu si systematicky udržovali v Sovětském svazu, tedy v zemi, kde je komunismus nejoblíbenější součástí všech hesel, kampaní a teoretických spekulací. Od samého začátku se téměř každým krokem praktické hospodářské

politiky vzdalovali od jakéhokoliv představitelného komunismu a ojedinělé pokusy Stalinovy a Chruščovovy „vidět za obzor“ zlikvidovali v nejkratším možném čase. Paradoxní je, že o to svědomitěji kultivovali naivní učebnicovou podobu komunismu jako zdárného zítřku. Z frekvence samotného slova komunismus mohl člověk už před dvaceti lety nabýt dojmu, že je už před dveřmi doba, kdy si lidé budou brát ze skládek zboží, co je napadne. Ve svých nenáležitých úvahách o komunismu jsem si kladl tehdy v kuchyni hlavně otázku, jak dlouho může tak velká země, postupující zvláště v mocenských záležitostech náramně realisticky, sledovat veřejně a před očima celého světa cíl, který je zjevně naprosto ilusorní a který hospodářské bilance přímo zesměšňují. Nezůstalo při tom, něco jsem o tom i napsal a sklídl zlobu.

Nyní, po všech těch letech, sedím opět u kuchyňského stolu a čtu v článku z moskevské Pravdy, že komunismus byl zrušen, že už není bezprostředním cílem našeho usilování. S ohledem na sentimentální tradici to tam není sice řečeno přímo těmito slovy, ale přece jen tak, že o smyslu celého obratu nemůže být pochyb. Beru si tužku a bez vzrušení, o kterém jsem předpokládal, že se v takovém historickém okamžiku dostaví, podškrávám příslušné věty: „KSSS vychází ze střízlivého, vědecky zdůvodněného pohledu na naši skutečnost. Dospěla k závěru, že právě rozvinutý socialismus tvoří historicky nejbližší období našeho postupu vpřed. Teoretickým vyjádřením této skutečnosti je koncepce rozvinutého socialismu jako specifické, nevyhnutelné a dlouhé etapy první fáze komunistické formace.“ (Být na úrovni nejvyšších požadavků socialismu, Pravda, 17. 1. 1985)

Je to věta jako bezbolestné vytrhnutí zubu, v tomto ohledu jsou sovětští teoretikové skutečnými mistry. Rozvinutý socialismus, to jest to, co máme teď, tvoří nejbližší období našeho postupu vpřed, je to nevyhnutelná a dlouhá etapa, aby nám však nebylo líto, je to současně první fáze komunistické formace. Nikdo se nebude šklebit, nikdo se nebude smát. Ti, kteří padli před mnoha lety v boji nebo dřeli do úpadu v přesvědčení, že jejich vnuci si budou ze společných skládek brát pomeranče po kilech a košile po tuctech, jsou tiší a je jim všechno jedno. Žijícím generacím se oznamuje, že specifická, nevyhnutelná etapa první fáze bude dlouhá. Odvážil vy se někdo říci, jak dlouhá? Sto let nebo tisíc let? Taková nejasná lhůta má ovšem k životům lidí stejnou relevanci jako nejasná lhůta, kterou poskytuje životu na Zemi nevyhnutelné stárnutí našeho Slunce. Kdyby se však přece jen někdo z původního zástupu věřících zeptal, zda „neodsunuje koncepcí rozvinutého socialismu komunistickou perspektivu“, dostane se mu hned na místě odpovědi: „Samozřejmě neodsunuje. Jiná cesta ke komunismu než zdokonalováním socialismu, který jsem u nás vybudovali, jednoduše neexistuje.“

Stěžejní programový cíl hnutí trvajících stopadesát let byl vyřízen hladce a bez velkých diskusí. Operace byla provedena čistě a s příslušnou anestezi. Počítalo se s tím, že lidé nebudou oplakávat něco, več stejně nevěřili. Naivní nadšenci prvních revolucionářů se stalo v jediném okamžiku směšným, plné knihy spekulací se staly makulaturou, sebrané projevy politiků usvědčují své autory z vědecky nezdůvodněného pohledu na skutečnost“, přinejmenším. Mělo

by být slyšet, jak se něco kácí, ale nebylo slyšet nic. Když jsem se poptával po svém okolí, zjistil jsem, že článek z moskevské Pravdy nikdo nečetl.

Nu, doufám jen, že z toho, co jsem zatím napsal, vyplývá naprosto zřetelně, že mám radost z toho, že se ideologie veliké země přiblížila ke skutečnosti, že po tolika letech vzývání neexistujícího cíle našli vysokopostavení ideologové odvahu ke zrušení jedné iluze. I když se tím asi okamžitě nezlepší stav světa, je to dobré znamení. Proto se nijak nepošklebuju a očekávám s důvěrou další výsledky „střízlivého a vědecky zdůvodněného pohledu na skutečnost.“

V hloubi duše ovšem cítím osten jakési historické nespravedlnosti, která doprovází obvykle všechny takové ideologické obraty. V novém poselství mi chybí větička útěchy pro ty, kteří z nejrůznějších důvodů v učebnicovou podobu komunismu nikdy nevěřili a doplatili ošklivě na to, když to dali najevo. Třeba jen několik slov omluvy, za kterou si sice dnes už nikdo nic nekoupí, která by ale přispěla k lepšímu pochopení dějů minulosti. Anebo šlo o něco úplně jiného? Vycházeli všichni ti kadeti, menševici, eseri, pravičáci, bucharinci a jiní opozičníci ze střízlivějšího pohledu na skutečnost? Nebo je vůbec zbytečné se takto psát? Je předčasná střízlivost zbytečná?

Nu, zmínka o těchto věcech by se v textu pěkně vyjímalala a nikoho by neubýlo. Střízliví lidé už jsou většinou mrtví, takže by ani nezádali odškodnění, v žijících lidech by to však mohlo povzbudit osvědčenou víru, že „střízlivý a vědecky zdůvodněný pohled na skutečnost“ dojde uznání aspoň po smrti. Kdo ví, možná i k tomu jednou dojde. V článku, nad kterým dumám, se k tomu dokonce přímo vyzývá:

K našim dějinám musíme přistupovat s úctou a pozorně. Není možné je přepracovávat a upravovat. Je nepřípustné jakékoliv očerňování a nihilistické škrtání v naší minulosti. Přístup k dějinám nesmí vyúsťovat ani do nostalgie, do příkrášlování minulosti, do úsilí nechat upadnout do zapomnění chyby a omyly, ony jevy, které byly v rozporu se samotnou povahou našeho zřízení, které však rovněž byly součástí naší minulosti.“

Kdyby jednou skutečně došlo k tomu, co se zde žádá, minulost jedné části světa by se stala přehlednější a přítomnost důvěryhodnější. Lidé by z takové, byť opožděné, historické spravedlnosti měli radost, tak jako z filmů se šťastným koncem. Když v stále tomtéž článku čtu, že se vyžaduje „všestranné upevňování a zdokonalování principů plánování v organizaci našeho hospodářského života, včetně používání chozrasčotných metod, rozumného využívání ceny, zisku a jiných zbožně-peněžních pák,“ napadá mi hned, jak by se skromným a nespektakulárním způsobem dala zorganizovat malá historická spravedlnost. Stačilo by například, kdyby bez přílišné publicity vypravili z Moskvy kočár do Basileje, kde žije prof. Šik. Vyslaný úředník by požádal pana profesora, který v šedesátých letech v Československu přemýšlel o „rozumném využívání ceny, zisku a jiných zbožně-peněžních pák“, aby vzal podpaždí knihy, které mezitím o této věci napsal, a nastoupil. Kočár by ho oklikou, tak aby se vyhnul Praze, odvezl do Moskvy, kde by se ho zeptali, jak to tehdy vlastně myslel a jestli by se nějaké to rozumné využívání dalo po letech ještě vzkřísit.

Vím však, poučen dějinami, že nic takového se nestane. Čas dává člověku za pravdu jinak, většinou tiše a anonymně. Když se člověk dožije a zachová si dost humoru a schopnosti bavit se nad během světa, může se i umírněně potěšit nad poznáním, jak opatrně ale přece jen se „střízlivý pohled na skutečnost“ klube z ideologických zámotků. Já jsem se opřel o kuchyňský stůl, podepřel jsem si bradu a dvakrát za sebou jsem řekl: To jsou mi věci, to jsou mi věci!

Únor 1985

In: Obsah, březen 1985. Samizdat.